

Автор Коляда Н.М.

Співавтор Коробова Л.О.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОКІНЕТИКИ ДИТИНСТВА

Key words: Socialization personality, social environment, children's movement, the institution of socialization.

Соціально-політичні та економічні перетворення в країні, наслідком яких є стрімкий розвиток в усіх сферах життєдіяльності сучасної людини, іноді породжують різноманітні соціальні проблеми, одна з яких – створення сприятливих умов для успішної соціалізації дітей та підлітків.

Соціалізація особистості – взаємозумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення до системи суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість (А. Капська) [11].

Соціалізація особистості передбачає процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах (О. Безпалько) [1, 23]. Це процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку (М. Лукашевич) [11].

Аналіз наведених вище визначень поняття «соціалізація» дає підстави стверджувати, що соціалізація особистості – двосторонній процес. З одного боку, індивід у процесі вхоження в соціальне середовище, в систему соціальних зв'язків, засвоює соціальний досвід, а з іншого – у процесі соціалізації він відтворює систему соціальних зв'язків за рахунок активного входження в середовище. У процесі соціалізації дитина не тільки збагачується досвідом, але і реалізує себе як особистість, впливаючи на життєві обставини та людей, які її оточують.

Засвоєння соціального досвіду і готовність до його збагачення формується через включення дітей і підлітків у реальні відносини між собою, в сім'ї, з дорослими, в мікрогрупах та більших об'єднаннях і т.п. До того ж саме у дитячому (а згодом підлітковому і юнацькому) віці збільшується і стає найбільш дієвим вплив груп ровесників, спілкування з якими є неодмінною умовою соціалізації дитини. Воно

відбувається у таких малих групах, як групи дитячого садка, шкільні класи, різні формальні та неформальні дитячі, підліткові і юнацькі об'єднання.

Тому на сучасному етапі розвитку суспільства, в нових соціокультурних умовах, одним із важливих та дієвих інститутів соціалізації особистості виступають дитячі організації, об'єднання та інші структури дитячого руху – природного, відносно самостійного процесу входження дитини у світ дорослих з метою реалізації потреби у так званому „дорослішанні” через різноманітну соціально значиму, доступну, діяльність (самодіяльність, самоорганізацію), яка приваблює новизною ідей, особистістю дорослого, конкретністю результатів.

Інтерес до дитячого руху як соціально-педагогічної реальності суспільства став об'єктом уваги передової наукової та педагогічної громадськості з початку ХХ ст., що зумовлено рядом об'єктивно-суб'єктивних причин: закономірностями розвитку, кризовим станом суспільства, потребою у якісних змінах системи підготовки підростаючого покоління і т.п.

Сьогодні дитячий рух як інститут соціалізації особистості є предметом вивчення таких наукових галузей, як історія, соціологія, психологія, педагогіка. Так, у працях Л.В. Алієвої, М.Ф. Басова, М.В. Богуславського, А.В. Волохова, А.Г. Кирпичника, Е.А. Мальцевої, І.В. Руденко, О.В. Титової, Т.В. Трухачової та ін. висвітлено історію розвитку науки про дитячий рух. Дослідження О. Бондар, С. Диби, Ю. Жданович, Я. Луцького, П. Мартин, В. Окаринського, Н. Онищенко, Р. Охрімчук, Ю. Поліщук, Б. Савчук, М. Сидоренко, О. Сич, С. Харченка, М. Чепіль, Л. Ярової та ін. присвячені різним аспектам діяльності сучасних дитячих та молодіжних організацій в Україні.

Однак, історіографічний аналіз джерел з даної проблеми свідчить про те, що на сьогодні дослідження дитячої організації як інституту соціалізації особистості практично відсутні. В центрі уваги дослідників – проблеми формування особистості дитини в умовах дитячої організації, яка розглядалася в основному лише як засіб виховного впливу на особистість, як певний соціальний фон її розвитку. До поля зору учених не потрапили проблеми, які розкривають сутність, закономірності виникнення, функціонування і розвитку самих дитячих організацій, дитячих громадських об'єднань, їх типологію і взагалі – феномен дитячого руху крізь призму нової науки, яка об'єднала дослідження різних наук в галузі дитячого руху – «соціокінетики дитинства» – науки про дитячий рух, особливої наукової галузі, системи (сукупності) наукових знань про дитячий суспільний рух, яка включає загальну теорію дитячого руху, методику діяльності дитячих громадських об'єднань, організацій, історію й історіографію дитячого руху та ін. [7, с. 317].

Мета статті – здійснити аналіз процесу соціалізації особистості в інституті дитячого руху крізь призму соціокінезики дитинства – науки про дитячий рух.

На думку дослідників, об'єктом соціокінезики є дитячий рух як особливе соціальне явище, що реально пов'язує світ дитинства і світ дорослих; як специфічна форма участі дітей у суспільному житті, що об'єктивно містить у собі механізм реалізації громадянських прав і свобод дитини; як своєрідний соціально-виховний інститут, що спрямовує процеси соціалізації особистості [17, с. 331].

Предмет соціокінезики передбачає дослідження стану і розвитку дитячого руху в державі і суспільстві (тенденції, фактори, умови, закономірності, загальне та особливе у зв'язках і відносинах з державними і суспільними структурами); сутності дитячих об'єднань, процесів їхнього створення і функціонування, особливостей і основ діяльності їх різних типів і видів (правові, економічні, соціально-психологічні, педагогічні, організаційно-методичні та ін.), їхніх соціальних зв'язків і відносин, взаємодію; процеси розвитку особистості в діяльності дитячих об'єднань (фактори, умови, закономірності, характер міжособистісної взаємодії, соціальні ролі та позиції дітей і дорослих в дитячому русі) [17, с. 331; 21, с. 125–126].

На думку вчених, основою оформлення соціокінезики дитинства – міждисциплінарного наукового знання про Дитинство як суб'єкт суспільного розвитку цілеспрямованих процесів соціалізації та виховання, науки про дитячий рух, особливої наукової галузі, системи наукових знань про дитячий суспільний рух, є педагогіка дитячого руху – самостійна галузь знання, що вивчає сутність, закономірності, специфічні риси процесу виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Її об'єктом виступає дитячий рух як специфічна форма виховання, предметом – процес виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Завдання педагогіки дитячого руху: встановлення типових рис дитячого руху як виховної форми; визначення місця дитячого руху в системі соціального виховання; встановлення виховних принципів побудови системи роботи дитячої організації; встановлення та аналіз закономірностей виховного процесу в умовах дитячої організації, принципів побудови у первинному структурному колективі, його впливу на особистість дитини; дослідження процесу розвитку особистості в умовах дитячого об'єднання різної спрямованості [15].

Відповідно до періодизації дитячого руху та аналізу результатів історико-педагогічних досліджень з даної проблеми, ми виділили такі етапи становлення та розвитку педагогіки дитячого руху: 10-ті – 20-ті роки ХХ ст.; 20-ті – середина 30-тих років ХХ ст.; 30-ті – середина 50-тих років ХХ ст.; середина 50-тих – 80-ті роки ХХ ст.; кінець 80-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст.

10-ті – 20-ті роки XX ст. – зародження та становлення педагогіки дитячого руху. Початковий етап охоплює 3 взаємопов'язаних та взаємозумовлених підетапи, які допомагають розкрити внутрішню логіку процесу зародження знань про дитячий рух та обґрунтувати його спрямованість і цілісність: 1) перше знайомство громадськості, педагогів з практикою роботи окремих дитячих організацій; вивчення першого досвіду дитячого руху; 2) узагальнення, систематизація педагогічних знань про дитячий рух як масове явище; виявлення найважливіших педагогічних проблем, підходів до їх вирішення; 3) оформлення концептуальних підходів, теорій про сутність, виховний потенціал дитячого руху, його місце в системі соціального виховання; прогнозування перспектив розвитку, зародження нових форм дитячого руху, що відповідають конкретній історичній ситуації [15].

Праці перших дослідників науки про дитячий рух (Р. Баден Пауелла, Е. Гернле, І.Н. Жукова, О.І. Пантюхова, Е. Сетон-Томпсона, А. Сміта, С.Т. Шацького та ін.) були пов'язані з розповсюдженням у країні скаутизму. Педагогічне осмислення практичного досвіду цільової організації дитячого руху стало основою вироблення підходів до методології пізнання даного унікального феномену та нового наукового знання – педагогіки дитячого руху [7, с. 203].

20-ті – середина 30-тих років XX ст. – новий етап наукового педагогічного осмислення дитячого руху, пов'язаний з виявленням специфічних можливостей особливої галузі дитячого руху, що історично отримала назву „піонерський рух”.

Основні характеристики даного етапу: подальше вивчення феномену „дитячий рух” (вперше вводиться саме поняття „дитячий рух” як родове), обґрунтування його ролі та місця у створенні нового соціалістичного суспільства, нової системи соціального виховання дітей та молоді; переважно гуманістичні, демократичні позиції співтовариства учених та практиків, які здійснювали пізнання та цільове конструювання дитячого руху як соціально-педагогічного явища Здійснивши аналіз виховної діяльності піонерської організації як історично зумовленої форми дитячого руху, в 30-ті роки XX ст. дослідниками було доведено необхідність систематизації та узагальнення широкого кола питань і проблем у сфері дитячого руху. Вони підтвердили факт наявності в педагогічній теорії специфічних знань про дитячу організацію та вперше запропонували виділити ці знання у самостійну галузь, назвавши її педагогікою дитячого комуністичного руху (диткомруху), яка, на їхню думку, виникла ще на початку зародження дитячих організацій, діяльність яких „... приймала педагогічно організований характер” [7, с. 203; 12, с. 83]. На цьому етапі складаються основні підходи до науки про дитячий рух, пов'язані з періодом становлення піонерської організації. Об'єктом науки виступила організація пролетарських дітей,

„просочена” комуністичною ідеологією, що й визначило підходи до її дослідження, тим самим звужуючи можливості наукової творчості [3].

В цей час велика увага приділялася організації та роботі своєрідних дослідницьких центрів з розробки теоретичних основ дитячого руху (постійна комісія з питань піонерського руху, піонеркабінет в Інституті методів шкільної роботи, Центральний НДІ диткомруху, НДІ позакласної і позашкільної роботи та ін.).

30-ті – середина 50-тих років ХХ ст. – час „відступу” від багатопланового вивчення педагогічною наукою піонерського руху [7, с. 203]. Особливо критичними для розвитку педагогіки дитячого руху стали 40-ві роки ХХ ст. – час істотного регресу в дослідженні теоретичних основ діяльності піонерської організації.

Середина 50-тих – 80-ті роки ХХ ст. – активізація педагогічних досліджень, „відродження” процесу систематичного, поглибленого пізнання феномену дитячого руху, спричинені, насамперед, соціальним (суспільно-державним) замовленням педагогічній науці на осмислення та обґрунтування ролі і місця Всесоюзної піонерської організації в ідейно-моральному, всебічному вихованні та розвитку радянських дітей. В цей час центром реалізації такого соціального замовлення стала Академія педагогічних наук, практичні дії якої свідчили про визнання особливої ролі педагогічної науки у пізнанні специфічного потенціалу піонерського руху та визначенні шляхів і засобів його реалізації. Створюються спеціальні науково-дослідні структури в системі інститутів АПН СРСР, діють науково-дослідні центри, лабораторії, відділи (сектори) піонерської та комсомольської роботи НДІ теорії та історії педагогіки, відкрито цільову аспірантуру з даної спеціальності, функціонують дослідно-експериментальні школи АПН, впроваджується новаторський піонерський досвід, проводяться науково-практичні конференції, педагогічні читання, дискусії з питань піонерської роботи, видаються монографічні праці істориків педагогіки з даної проблематики, методичні посібники, підручники, з'являються перші докторські дослідження з педагогічних проблем дитячого руху та більше 100 кандидатських дисертацій. Педагогіка дитячого руху стає навчальним предметом в системі професійної педагогічної освіти, що отримав назву „Теорія та методика піонерської і комсомольської роботи в школі” (перший навчальний посібник вийшов у 1976 р.) [7, с. 203–207].

Кінець 80-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст. – сучасний етап розвитку науки про дитячий рух. У 1989-1990 роки відбулася перша наукова дискусія про те, якою повинна бути наука про дитячу організацію, дитячий рух. В центрі уваги учасників дискусії (педагогів, психологів, філософів) були такі питання: аналіз стану наукового знання про дитячу організацію; обґрунтування і конструювання нового образу науки; формування уявлень про неї. На основі аналізу наукової дійсності були висловлені критичні думки з

приводу існуючої науки, теоретичної концепції – теорії і методики піонерської роботи як галузі педагогічних знань. Учасниками дискусії обґрунтовані пропозиції про необхідність виходу наукового знання про дитячий рух за рамки педагогіки, в самостійну науку. На порядку денному – створення нової галузі наукових знань, предметом вивчення якої є феномен дитячого руху, дотичний до різних наук: соціології, соціальної педагогіки, соціальної, загальної і вікової психології, економіки, правознавства та ін. [21, с. 124].

На думку професора М.В. Богуславського, відомого спеціаліста в галузі теорії та історії дитячого руху, члена Асоціації дослідників дитячого руху, в 90-ті роки ХХ ст. отримали наукове осмислення такі аспекти дитячого руху, як процеси розвитку особистості у дитячих громадських об'єднаннях (предметом вивчення виступає сам процес особистісного розвитку членів об'єднання, а об'єднання розглядається як об'єкт дослідження); соціалізація підлітка, його самореалізація; сутність і особливості процесів формування соціальної відповідальності і соціальної творчості; гуманізація, що забезпечує особистісну орієнтацію діяльності дитячих суспільних об'єднань, використання особистісно-діяльнісного підходу до організації об'єднань та формування у дітей досвіду соціальної взаємодії [3].

На сучасному етапі розвитку педагогіки дитячого руху заслуговує на увагу цілий ряд праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, теоретиків та практиків. Насамперед, доробок лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України, серед основних завдань якої – дослідження соціально-педагогічних засад діяльності дитячих і молодіжних груп та об'єднань у контексті створення сучасної молодіжної субкультури, формування колективістської спрямованості підлітків у дитячому об'єднанні, соціально-педагогічних факторів розвитку дитячо-підліткових та молодіжних ініціатив, дитячих і молодіжних об'єднань, організацій і т.п.

Значний внесок у розвиток педагогіки дитячого руху зробили члени Асоціації дослідників дитячого руху (Росія), завдяки зусиллям якої на науковому „небосхилі” з'явилася нова галузь наукового знання, наука про дитячий рух – «соціокінетика дитинства». Необхідність створення нової науки про соціальний рух в дитячому середовищі вперше обґрунтувала О.В. Титова на конференції Асоціації дослідників дитячого руху (Москва, 1992 р.). Вона схарактеризувала передумови цього процесу, означила основні етапи на шляху її розвитку, визначила об'єкт, предмет, орієнтовну структуру наукового знання, принципи відбору пріоритетних напрямів досліджень та підходи до формування понятійно-термінологічного апарату. Абрис нової наукової галузі був окреслений М.В. Богуславським, К.Д. Радіною, О.В. Титовою та ін. [17, с. 330–331].

Вченими-дослідниками дитячого руху визначені такі розділи соціокінетики дитинства: методологія науки про дитячий рух; теорія дитячого руху; методика діяльності дитячих об'єднань; історія та історіографія дитячого руху. При цьому становлення змістовної структури соціокінетики супроводжується двома протилежними процесами: з одного боку – це інтеграція наукових знань різних наук, різних галузей наукових знань про людину, людські співтовариства і суспільство в одній предметній галузі; з іншого – диференціація предмета науки не лише за рівнями знання, але й за змістом [21, с. 125–126].

Президент Асоціації дослідників дитячого руху Л.І. Швецова виділяє три основні підходи до визначення соціокінетики; по-перше, це достатньо емке та багатогранне поняття; по-друге – нове знання про причини, характер, рушійні сили, алгоритм і моделі діяльності та взаємодії, а також результат (або результати) діяльності та взаємодії дитячих об'єднань, організацій, рухів у конкретний (визначений) час на певному (конкретному) просторі; по-третє – процес отримання (створення) знання про дитячі об'єднання, організації, рухи шляхом спеціально організованого спостереження, на основі емпіричного дослідження, аналізу та обробки отриманих даних, а також шляхом вивчення спеціальної психологічної, педагогічної, юридичної, соціологічної літератури [18, с. 3–4].

Сьогодні вже можна говорити про перші серйозні результати досліджень в галузі соціокінетики дитинства, відображені в ряді вітчизняних та зарубіжних наукових, навчальних і навчально-методичних видань, які повністю або частково присвячені дослідженню даного соціально-педагогічного феномену: довідник-посібник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання АПН України «Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного» (2006) [10]; навчально-методичний посібник «Дитячі громадські організації» (2004) [9], збірка матеріалів довідкового характеру „Детское движение: вопросы и ответы” (2000) [8], монографія М.В. Богуславського «Детское движение в России: между прошлым и будущим» (2007) [2], «Детское движение. Сборник информационно-методических материалов» (2002) [5], «Визитная карточка» (1995) [21], інформаційний бюлетень «ТИМ: теория-история-методика детского движения» [20], словник-довідник «Детское движение» (1998, 2005) [6; 7], навчальний посібник «Введение в педагогику детского движения» (2004) [15], видання «Социокінетика. Лідерство в детском движении: время и ценности» (Москва, 2004) [16], «Социокінетика. Стратегия и тактика детского движения нового века» (Москва, 2002) [17], «Социокінетика: книга о социальном движении в детской среде» (в 2-х частинах, Москва, 2002) [18; 19], навчально-методичний посібник «Педагогика детского движения» (Іжевськ, 2000) [13]; методичний посібник для організаторів дитячого руху «Время

созидать» (Москва, 2007) [4], міжвузівський збірник наукових праць «Очерки по педагогике детского движения» (Біробіджан, 2004) [14] та ін.

Таким чином, соціокінетика – це результат вивчення дитячого руху на певному просторі та в певний час, виражений у вигляді опису названого явища, висновків, понять, що розкривають причини, характер, рушійні сили, алгоритм і моделі діяльності та взаємодії дитячих об'єднань, організацій, рухів. Соціокінетика наслідує та критично осмислює знання, накопичені в теорії та методиці піонерської роботи, є продовженням цієї наукової дисципліни в новій якості, в нових суспільно-історичних умовах, в умовах вільної наукової творчості [19, с. 233]. Тому уроки історії, представлені у працях учених-соціокінетиків, дослідників дитячого руху, важливі для використання кращого досвіду у процесі сучасного проектування організації дітей без повторення помилок минулого.

Проведене дослідження не висвітлює всієї сукупності наукових знань про соціальний рух в дитячому середовищі, не висчерпує усіх аспектів даної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання, як: обґрунтування загальної теорії дитячого руху, методики діяльності дитячих громадських об'єднань і організацій; висвітлення історії та історіографії дитячого руху і т.д.

Список використаних джерел

1. Беспалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Богуславский М.В. Детское движение в России: между прошлым и будущим: монография / М.В. Богуславский. – Тверь: Научная книга, 2007. – 112 с.
3. Богуславский М.В. История теории / М.В. Богуславский // Социокинетика: книга о социальном движении в детской среде. В 2-х частях / Сост. и ред.: Т.В. Трухачёва, А.Г. Кирпичник. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2000. – Ч.І. – С. 12–40
4. Время созидать. Методическое пособие для организаторов детского движения. – М.: Дом детских общественных организаций, Институт международных социально-гуманитарных связей, 2007. – 124 с.
5. Детское движение. Сборник информационно-методических материалов. – М., 2000
6. Детское движение. Словарь справочник / Ред.-сост. Т.В. Трухачёва. – Москва-Минск: Ассоциация исследователей детского движения, 1998. – 183 с.
7. Детское движение. Словарь-справочник. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.

8. Детское движение: вопросы и ответы. Методическое пособие для руководителей молодёжных структур, лидеров детских и молодёжных общественных объединений, педагогов-организаторов. Авт-сост. Гуртовая О.В. – Тюмень, 2000
9. Дитячі громадські організації. – Х.: Вид. гр. „Основа”, 2004. – 192 с.
10. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник /Р.М. Охрімчук, Л.В. Шелестова, О.В. Кравченко та ін. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 256 с.
11. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
12. Коноплёв Н.А. Очерки Педагогика деткомдвижения. – М., 1930. – 328 с.
13. Мальцева Э.А., Костина Н.М. Педагогика детского движения. – Ижевск: Издательский дом «Удмуртский университет», 2000. – 516 с.
14. Очерки по педагогике детского движения: Межвузовский сборник научных трудов / Под общ. ред. В.К. Григоровой. – Биробиджан: Изд-во ГОУ ВПО БГПИ, 2004). – 295 с.
15. Руденко И.В. Введение в педагогику детского движения: учебное пособие / И.В. Руденко. – М.: Педобщество России, 2004. – 128 с.
16. Социокинетика. Лидерство в детском движении: время и ценности / Сост. и ред.: Т.В. Трухачёва, А.Г. Кирпичник. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2004. – 464 с.
17. Социокинетика. Стратегия и тактика детского движения нового века. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2002. – 512 с.
18. Социокинетика: книга о социальном движении в детской среде. В 2-х частях / Сост. и ред.: Т.В. Трухачёва, А.Г. Кирпичник. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2000. – Ч.І. – 512 с.
19. Социокинетика: книга о социальном движении в детской среде. В 2-х частях / Сост. и ред.: Т.В. Трухачёва, А.Г. Кирпичник. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2000. – Ч.ІІ. – 240 с.
20. ТИМ. Теория. История. Методика детского движения. Информационный бюллетень / Отв. ред. Т. Трухачёва. – М.: АИДД. – 2005, 124 с.
21. Титова Е.В. Наука о детском движении (Социокинетика): концептуальный образ // Ассоциация исследователей детского движения: Визитная карточка. – М.: Пресс-Соло, 1995. – С. 119–135